

PROFESIONALIZACE STŘEDOŠKOLSKÝCH PROFESORŮ – OD SKROMNÝCH POČÁTKŮ K ROZVINUTÝM AKTIVITÁM

Jaroslav Kořa

Anotace

Článek tematizuje v historicko-sociologickém pohledu vybrané momenty v profesionalizaci středoškolských profesorů ve druhé polovině 19. století a v první polovině 20. století. Důraz je kladen na sebeuvědomovací procesy odehrávající se prostřednictvím formování učitelských organizací a vlastního tisku, v němž se vedle odborných záležitostí projednávala i řada otázek profesního růstu. Na formování učitelstva měly vliv i proměny školy a školské zákony. Autor poukazuje na reálné procesy postupného naplnění požadavků na utváření profesionality v moderní společnosti.

Klíčová slova

Profesionalizace učitelstva, středoškolský učitel, školské zákony, spolková činnost učitelstva.

Professionalization of Secondary School Teachers – from Humble Beginnings to Developed Activity

Abstract

The article Professionalization of Secondary School Teachers – from Humble Beginnings to Developed Activity describes the situation of selected moments in the professionalization of high school teachers in the second half of the 19th century and the first half of the 20th century in the historical and sociological contexts. Emphasis is placed on self-awareness raising processes taking place through the formation of teachers' organizations and their own press, in which, in addition to technical aspects, a number of issues related to professional growth were discussed. The formation of teacher policies should influence changes in schools and school laws. The author points to the real process of gradual fulfillment of the requirements for the formation of professionalism in modern society.

Keywords

Professionalisation of the teacher, secondary school teacher, school laws, teachers association.

1 K otázce profesionalizace

Význam odborných termínů není věcí rozhodnutí, hlasování ani nařízení, ale předpokládá dosažení obsahových konsensů. Profesionalizace je jedním z pojmů, který podle toho, jak se proměňovala povaha a obsah profesí, měnil svůj obsah. Model profesionalizace vytvářený od meziválečného období americkou sociologií (T. Parsons a další) byl pozitivisticky popisný a ovlivňoval i poválečný historicko sociologický interpretační rámec. Při studiu profesionalizace středoškolských profesorů byl tento model doplněn o náhled, který evropskému myšlení vtiskla německá klasická filosofie – a tím je prohlubující se sebereflexe, neboť nejde jen o to, zda lze lidské jednání popsat dle určitého modelu či „podle nějakého konstruktů“, ale také o to, jak jednotlivé typy modelového jednání lidé prožívají, jak je artikulují a jak mu v té či oné době rozumějí.

Středoškolští profesori měli v systému formujících se profesí v průběhu 18.–19. století zvláštní postavení. Nepatřili mezi tradiční učená povolání (lékaře, kněží a právníky), tedy mezi skupiny vzdělané na universitě. Na druhé straně si učitelství od středověku uchovávalo svébytné postavení, neboť vyučující podobně jako kněží byli podřízeni a oddáni šíření idejí a vytváření vztahu člověka k věcem, které jej dalece přesahovaly – tedy nejen k záhadám života a smrti, ale i k Bohu. Konec konců středoškolští profesori v českých zemích koncem 18. století nahrazovali kněze v jejich vzdělávacích aktivitách; převzali jejich společenský status včetně poměrně vysoké prestiže. Proto bylo od počátku společenské postavení středoškolských profesorů odlišné od postavení učitelů elementárních škol – i když pozice srovnatelné s ostatními řádně universitně vzdělanými profesemi dosáhli až v polovině dvacátého století.

V postmoderní době se rozkládá model profesního jednání v jednotlivých učených profesích – ztrácí se jejich výlučný status, prestiž, je narušována jejich autonomie; vzdělaná povolání přestávají být vzácná, mění se v masová zaměstnání, která se namísto tradičního respektu stávají předmětem útoků a snah o politickou manipulaci. Zdá se, že profesně emancipační potenciál byl již z větší části vyčerpán. A vzhledem k tomu, že profese se již

dále neprofesionalizují, lze naopak sledovat poměrně úspěšné snahy o jejich destrukci.¹ Čím však jsme, k tomu jsme dospěli na základě předchozího historického vývoje, v němž vzdělanost hrála nepřehlédnutelnou roli stejně jako její nositelé – středoškolská profesora a profesorky.

2 Kladení základů moderních středních škol v 19. století

Od roku 1848–1849 lze ve vývoji středních škol nastínit několik hlavních trendů: a) gymnázia přestala být jedinou střední školou a rostla jim konkurence v reálkách, b) gymnázia ztratila církevní ráz, čímž byl završován proces postátňování škol počínající již za tereziánských reforem, c) formující se skupina středoškolských profesorů prošla první fází profesionalizace, která byla výrazně ovlivněna zákonem z 19. září 1898 (č. 185 říšského zákona) upravujícím úplaty státních zaměstnanců včetně učitelů středních škol, a později tzv. pragmatikou z r. 1917, d) po r. 1948 gymnázia ztrácela latinský ráz; prosazováním přírodovědných předmětů a moderních jazyků byla latina vytěšňována reálnými předměty; po převratu v r. 1918 se objevila obava, že gymnázia bez latiny a řečtiny ztratí kontakt s antickou kulturou, e) gymnázium a střední školy se staly v průběhu druhé poloviny 19. století národními školami.

Nová gymnázia vyžadovala zvýšení odborné úrovně učitelů a vedla k reformám univerzitního studia. Od r. 1850 byly na univerzitě zřízeny nové filologické, historické, fyzikální a chemické ústavy, na které byla povolána celá řada odborníků, aby se pod jejich vedením mohli vzdělávat a po metodické stránce připravovat noví kandidáti učitelství. O dynamičtější rozvoji českého školství lze mluvit od ledna 1866, kdy začala být zakládána tzv. „slovan-ská gymnázia“ a české reálky. Od sedmdesátých let lze zaznamenat i nárůst měšťanských škol, které poskytovaly vyšší základní vzdělání. 6. února 1866 byl císařským nařízením zaveden pro gymnaziální učitele jmenované na základě zkoušky způsobilosti trvale titul profesor.

Rok 1867 přinesl Rakousko-Uherské vyrovnání. V oblasti školství bylo zaručeno právo na vzdělání všech národů ve vlastním jazyce (aniž bylo nutné se učit druhému i zemskému jazyku) a nová ústava nejvyšší dozor nad veškerým vyučováním a výchovou i nadále ponechávala státu. Soubor záko-

¹ Nejvýrazněji to lze demonstrovat na rozkladu vzdělanostní úrovně vysokých škol; srv. k tomu LIESSMANN, K. P. *Teorie nevzdělanosti – Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia, 2008.

nů vydaný r. 1867 položil základy nového politického systému v monarchii. Patřil k nim i zákon č. 134/1867 o spolkovém právu, zákon č. 135/1867 o právu spolčovacím a pro rozvoj školství měl význam i zákon č. 142/1867 o všeobecných občanských právech, garantující svobodu vědeckého bádání a vyučování, a rovnoprávnost všech národů včetně práva každého národa na ochranu národnosti a pěstování jazyka. Zákon uznával rovnost „v zemi obvyklých jazyků“ a doporučoval organizaci školství, která by bez použití násilí dovolila naučit se oběma, resp. více zemským jazykům. Legislativa otevřela cesty k praxi intenzivního budování českého školství. Zákony z r. 1868 odstranily některé články Rakousko-Uherského konkordátu s Vatikánem a školství se načas zčásti emancipovalo z vlivu katolické církve.

3 Dívky a studium

R. 1890 bylo založeno na území Rakouska první dívčí gymnázium spolku Minerva v Praze, které již v r. 1903 získalo právo veřejnosti. Výnosem z 23. března 1897 bylo ženám povoleno pokračovat ve studiu a složit řádné zkoušky dospělosti, čímž bylo absolventkám umožněno studium na filosofické fakultě a výnosem z 3. září 1900 studium na ostatních universitních fakultách. 14. června 1912 byl změněn statut lyceí tak, aby se sjednotila středoškolská příprava a absolventkám byl otevřen přístup na universitu. C. a k. ministerstvo kultu a vyučování završilo proces vstupu do profese nařízením ze dne 15. 6. 1911 (č. 24.113, č. 117 ř. z.) o tom, jak lze nabýt učitelskou způsobilost pro střední školy, a zrušilo zvláštní aprobace pro lycea. Profesorkami a profesory na lyceích se od školního roku 1915/1916 mohli stát pouze uchazečky a uchazeči s plnou vysokoškolskou aprobací.

4 Spolkové aktivity

Pro formování učitelského stavu měl bezprostřední význam zákon o spolkovém právu z r. 1867, který určoval, že povolený je každý spolek, který nebyl ve čtyřtýdenní lhůtě od ohlášení úředně zakázán. Před vydáním spolkového práva existovaly v Čechách některé podpůrně spolky a spolky pojišťovací, nyní však začaly „jako houby po dešti“ růst spolky nového typu a mezi nimi se rychle vyčlenily učitelské spolky. Ty záhy vytvořily samostatný obor spolkového života. Druhou fází byla integrace, která probíhala po dobu 5–10 let trvání spolků, kdy se objevily snahy zakládat ústřední spolky se zemskou či alespoň oblastní působností a s politickými aspiracemi. Vznik integrovaných spolků inspiroval kvalitativně nové aktivity i v oblasti škol-

ství. Integrace se ubírala cestou „zdola“ a osmdesátá a devadesátá léta lze označit za roky formování silných ústředních spolků, které se stávaly uzavřenými mocenskými organizacemi. Jejich aktivita byla velmi různorodá, některé byly od počátku spíše stavovskými, jiné pedagogickými² a nemálo bylo i učitelských pojišťovacích spolků (penzijních, pohřebních, vdovských a sirotčích apod.). Poměrně početné zastoupení duchovních v řadě učitelských spolků a v jejich výborech svědčí o nových snahách udržet vliv církve na školství.³

Vedle učitelských vznikaly také školské spolky, které byly velkými národními, tzv. „ochrannými spolky“. Ačkoliv tyto spolky byly dle stanov nepolitické, reálně představovaly značnou společensko-politickou sílu. Vznikaly později než učitelské spolky a od počátku byly na značném stupni integrace. Středoškolská profesoria si v r. 1883 vytvořili *Ústřední spolek českých profesorů*, který od školního roku 1893–1894 vydával svůj vlastní časopis *Věstník českých profesorů*.

5 Etapa dovršování profesního sebeuvědomění

Výrazný obrat v české vzdělanosti přinesl r. 1882, kdy byl vytvořen nejvyšší článek školské soustavy – česká universita vznikající rozdělením Karlo-Ferdinandovy university na českou a německou. Přestože od osmdesátých let počet německých škol v českých zemích mírně klesal a českých vzrůstal, v přepočtu na počet obyvatel si německé školství udržovalo značný náskok.

Na přelomu století byla vnitropolitická situace v Rakousku-Uhersku značně komplikovaná. Nebyly dořešeny otázky občanských svobod, ani palčivé národnostní problémy. V devadesátých letech se pravidelně objevovaly návrhy na úpravu učitelských platů, což např. Jindřich Metelka s jistou trpkostí označil za nevděčné téma, neboť „není důstojno stavu našeho zabývatí se příliš hmotnými nedostatky povolání našeho“ a ukazuje se, že ve vlasti Komenského je „marno usilovati o nápravu“, jde jen o maření drahocenného času. Učitelstvo žije vražedným idealismem a „strádající hmotně, přece

² Zvláště spolky ve velkých společenských a kulturních centrech otevřely otázky teoretické a odborné stránky výuky.

³ Spolčovací zákon nedovoloval organizovat vlastní spolky žákům a studentům středních škol a ani vstupovat do spolků učitelských.

neochable žádáme žactvo své, aby ctilo vznešené ideály lidstva“.⁴ Vedle úpravy platů se na učitelských sjezdech objevovala řada návrhů na úpravu služebních let. Objevila se i snaha omezit „přílišný nával studentstva k profesuře“.⁵

V r. 1908 učitelé vložili značné naděje do ankety, která měla být podkladem pro požadovanou reformu. Ale až do světové války vše zůstalo v podobě řady návrhů a projektů. Výsledky ankety se promítly především do oblasti středního školství, které bylo organizačně značně modernizováno (byl vytvořen nový typ gymnázia bez řečtiny, ale s latinou, výukou moderních jazyků a přírodovědných předmětů – osmileté reálné gymnázium). Úpravy z let 1908–1909 značně pozměnily charakter středního školství.

Ve *Věstníku českých profesorů* se v té době objevují otázky právní ochrany profesorstva, které byly vyvolány potřebou úpravy poměrů „v nichž jest středoškolský učitel při výkonu svého povolání k veřejnosti, tisku a jednotlivcům“ a která se dosud řídila trestním zákonem z r. 1852 o ochraně veřejných úředníků při napadení, urážkách na cti apod.⁶ *Věstník*⁷ byl od r. 1908 nově obsahově utříděn a jedno číslo v ročníku bylo vždy věnováno stavovským otázkám, do něhož vedle návrhů na úpravu platů, legislativních problémů apod. byly zařazovány i články o tom „jak zabrániti neodvratné krizi stavu profesorského jevíci se v nadbytku zkoušených kandidátů“. Koncem r. 1910 vystoupili čeští a němečtí učitelé v Praze společně proti „učitelské bídě“.⁸

⁴ Sborník materiálů Sjezdu českého profesorstva v Brně ve dnech 12.–15. května 1884: In: *Věstník Ústředního spolku českých profesorů v Praze*. 1894, r. I, č. 6, s. 105–108. (Jednalo se o osmý sjezd, předcházející sjezdy proběhly již v letech 1883, 1884, 1885, 1886, 1887, 1890, 1893 a 1894.)

⁵ Viz *Věstník českých profesorů*. 1898, r. V, s. 425–438.

⁶ Viz Müller, V. K otázce právní ochrany profesorstva. *Věstník českých profesorů*. 1907, r. XIV, s. 241. Příliš obecná ustanovení o ochraně cti byla vydána pro obecnou ochranu veřejných činitelů a neodpovídala již tehdejší době (r. 1907).

⁷ *Věstník českých (posléze československých) profesorů* – vydával Spolek českých profesorů (založený 1883) od r. 1894 až do r. 1942, kdy byl časopis zastaven. Články psali středoškolští profesori. Od osmdesátých let do druhé světové války vycházelo v Českých zemích přes třicet pedagogických časopisů, které vydávaly větší učitelské spolky.

⁸ V r. 1910 se jednalo o ideologicky a národnostně neutrální požadavek – dosažení stejných platů jako u státních úředníků. Předěslé úpravy platů učitelů proběhly v letech 1894 a 1904. Ale od r. 1902 prudce stoupaly ceny potravin – učitelé propočítli odhad vzrůstu cen denních potřeb průměrně o 30–40 procent. Zdražily i byty zvláště ve velkých městech.

V letech 1910–1914 *Ústřední spolek českých profesorů a Reichsverband deutsche Mittelschullehren* prosazovaly společně návrh zákona o služebním poměru učitelů (tzv. služební pragmatiku). Návrh byl v r. 1912 odmítnut sněmovnou. Ta jej k projednání přijala v r. 1914, ale pro válečné události byl schválen až v r. 1917. Zákon lze považovat za nejdůležitější mezník v profesionalizaci středoškolských učitelů, protože jasně definoval pracovní práva učitelů včetně kvalifikačních zkoušek.

I. světová válka zasáhla těžce i do oblasti školství, vedle materiálních těžkostí rostl vliv německého nacionalismu, který usiloval o hegemonii i v českých zemích. Řada profesorů byla povolána do vojenské služby, byly zabírány školní budovy a školství bylo podrobeno kontrole. Válečný neklid znemožňoval soustředěnou práci a výchova se přizpůsobovala výcviku budoucích vojáků. Následky války řešily české země dlouho i po r. 1918, kdy po rozpadu Rakouska-Uherska vznikla Československá republika.

Státním převratem 28. října 1918 český národ získal národní nezávislost. Vymanění z pod Rakousko-Uherské monarchie bylo chápáno nejen jako státotvorný osvobozovací akt, ale i jako šance dovršit cestu k demokratizaci veřejného života. Ideu demokratického společenství ztělesňoval zvláště univerzitní profesor v čele státu – prezident T. G. Masaryk. Na dalších dvacet let se malá země uprostřed Evropy měla stát ostrůvkem demokracie a prostřednictvím rozvoje vzdělanosti osvědčovat své právo na existenci. Vzkříšená myšlenka Komenského, že „vláda věcí se navrátila českému národu“ do vlastních rukou, vedla i k oživení nadějí na řešení celé řady školských problémů. Mladý stát potřeboval především: 1. vyrovnat stav školství v nově přibýlých zemích se stavem českých zemí, 2. doplnit síť českých škol v jazykově smíšených oblastech, 3. zdemokratizovat celý školský systém, 4. dát školám dostatek dobrých budov a 5. dát žákům vzdělanější učitele.⁹

Poválečná léta byla charakterizována dynamickým růstem škol všech stupňů – od obecných škol až po univerzitní fakulty. Před českými úřady a učiteli stál úkol vybudovat školství na Slovensku (které bylo nutné odmaďarštit) a začít budovat školství na Zakarpatské Rusi. Řešení nových poměrů měla urychlit centralizace školské správy, proto bylo posíleno postavení

⁹ Návrhy na reformu učitelského vzdělání byly vznášeny v rámci odborných diskusí na sjezdech a v tisku. Jednotlivé koncepce předložili významní pedagogové (J. Úlehla, B. Pospíšil, J. Šustal, J. Černý, O. Kádner, J. Kepřta, F. Soukup, J. Jedlička, V. Příhoda a později i O. Chlup). K nim se připojovaly jednotlivé hlasy učitelů.

ministerstva školství a národní osvěty. Výuka náboženství byla výnosem z listopadu 1918 učiněna nepovinnou; řada škol byla zestátněna.

Jak vypadala situace učitelů v popřevratovém období? Učitelé vstoupili do nového státu s velkými nadějemi, neboť doufali, že stát bude řídit energicky rozsáhlé a komplexní školské inovace, což pomůže vytvořit dokonalejší školu. Celkovou reformu ale nelze provést, pokud reformní ideje nezískají výraznou podporu v poslaneckých sborech. Působily zde i faktické překážky. První tvořila politická roztržitost, druhá plynula z hospodářských možností nového státu a třetí (správně a ekonomicky nejtěživější) spočívala v politické a hospodářské zodpovědnosti českých zemí vůči Slovensku a Zakarpatské Rusi. Již koncem r. 1918 byly při ministerstvu vytvořeny širší poradní sbory, které připravily podklady pro „Malý školský zákon“ (z r. 1922), který sehrál sjednocovací roli, protože se vztahoval na všechny školy ve státě; ale přes značné úsilí se za celé meziválečné období nepodařilo vydat nový středoškolský zákon.

Sebereflexi učitelů v r. 1919 vhodně ilustruje článek ve *Věstníku českých profesorů* od učitele A. Beringera, který v úvodu zdůraznil, že „naši největší zbraní“ je „kulturní vyspělost“. Veřejnost od učitelů očekává, že budou významným činitelem v dalším národním vývoji a budou i „pronikavým činitelem“ v duševním přerodu „našich lidí“. Zajímavé je následující tvrzení, že „my svým povoláním netvoříme kulturních hodnot v pravém smyslu slova, nýbrž naše školská činnost je jen prostředkem k jejich dosažení, přípravou půdy, ve které právě hodnoty vznikají“. Autor jasně formuloval, že „budoucnost nemůže být bez organizací učitelských“, které se zatím jeví nedokonalé, nehotové.¹⁰ Školám schází samospráva, trpí výkaznictvím, chybí i program a příliš se zdůrazňuje osoba ředitele. Věci nelze vidět „osobně“, ale je třeba ujasnit především otázku samosprávy, např. volitelnost představených a kolegu. Rovněž nedostatek předběžného vysokoškolského vzdělání „spadá do působnosti naší organizace“, která by měla napravit a vyrovnat nedostatky v přípravě učitelů (Beringer 1919).

¹⁰ Obecná Bergerova kritika směřovala k tomu, že učitelské organizace se nedokázaly dohodnout a účinně spolupracovat. Úsilí o sjednocení a zjednodušení organizačního života, které vyvíjely největší učitelské organizace (Československá obec učitelská a Svaz učitelstva československého), nevedlo k cíli. Především jejich společný Akční výbor učitelských organizací byl slabý pro organizování společných akcí.

V r. 1921 *Věstník čs. profesorů* okomentoval anketu o reformě vzdělání učitelstva národních škol a současně konstatoval, že v tisku jsou nejvíce napadány 1. projevy o učitelských platech, 2. způsob obsazování míst inspektorů a 3. vyšší vzdělání učitelstva. Analýza problémů vyššího vzdělání učitelů byla zakončena výzvou: „Dejte učitelům svých dětí aspoň takové vzdělání, jaké dáváte lékařům svého dobytka.“¹¹

Polemické hlasy odrážela i anketa z r. 1935 o pedagogické přípravě středoškolských profesorů, kterou vyvolal *Ústřední spolek československých profesorů*. Anketa dospěla k požadavku prodloužení čtyřletého studia na pětileté, v němž poslední rok měl být věnován pouze pedagogické a praktické přípravě na učitelskou dráhu. Ale k realizaci návrhu již nedošlo.

Je zajímavé si připomenout, jaká témata se objevovala ve *Věstníku českých profesorů*, nejdůležitějším tiskovém orgánu Ústředního spolku československých profesorů. Již v r. 1910 se vedle tradičních problémů, jakými byly zkoušky pro učitelství na gymnáziích či zprávy z jednání komitétu, objevila výzva obrátit se na poslance, aby bylo moderně upraveno disciplinární řízení, omezeno propouštění suplujících profesorů, byly stanoveny povinnosti a rovněž plat učitelů a asistentů, zrušení trieniumu pro profesory jakožto dobový přežitek, uznání kvalifikace učitelů tělocviku, zavedení automatického povyšování profesorů, vyřešení platů pro ředitele a školské inspektory, stanovení maxima vyučovacích povinností pro některé předměty a možnost snížit počty povinné výuky pro správce kabinetů, sbírek, knihoven a pro třídní učitele. *Věstník* sám definoval svou časopiseckou úlohu jako dvojí: „hájení stavovských zájmů a pěstování pedagogiky“ a navrženo bylo rozdělení *Věstníku* na část stavovskou (vydávanou přibližně desetkrát do roka) a vědeckou (vydávanou přibližně pětkrát do roka).

Mezi válkami se ve *Věstníku* jako výrazná témata objevovaly a) podrobné analýzy návrhů na reformu středních škol (Vocilka 1918–1929), b) úvahy o statusu středoškolských profesorů a o vztahu profesorů k jejich povolání (Rón 1923–1924), c) úvahy o tom, proč se profesori mají organizovat, d) články o ženách-profesorkách, (Juda 1923–1924), e) postupně sílící kritiky špatných hospodářských poměrů, které způsobují velké úvazky a přeplnění tříd (až 60 žáků ve třídě) (Šmok 1924–1925, Ingris 1928–1929). Odsuzováno bylo přepětí profesorstva přespočetnými hodinami včetně kon-

¹¹ *Věstník českých profesorů*. 1921, r. XXVIII, s. 206–207.

statování, že z návrhů a požadavků se dosud splnilo jen málo.¹² K tomu byla připojena poznámka: „Není divu, že absolventi filosofické fakulty vyhýbají se státní službě“, což způsobuje katastrofální nedostatek filologů,¹³ f) stížnosti na špatné vybavení knihoven a kabinetů a na nedostatečnou údržbu budov, g) podrobné rozbor platů a vývoje činnosti profesorů, kteří se v poválečném období a posléze v průběhu hospodářských krizí museli vyrovnat s řadou obtíží (Vocilka 1924–1925), jakož i konstatování, že ani zlepšení hospodářské situace neznamenal úlevy ve vysokých úvazcích a zrušení úsporných opatření (Ingriš 1928–1929).

Kvalitativně nová témata vneslo do profesorského dění založení rozsáhlé přílohy vycházející pravidelně od r. 1922, která měla formát paralelního časopisu s názvem *Střední škola*, a byla celá věnovaná odborně pedagogickým a didaktickým otázkám. V posledních meziválečných letech a v prvních letech války si *Věstník* udržel vysokou věcnou úroveň, i když z jeho stránek vane obava z válečných událostí a jejich dopadu na úroveň vzdělávání. Ve válečných ročnících se sporadicky objevují připomínky okupace – jako např. oslavný článek na Vůdce k jeho padesátinám – nesoucí jasně stopy toho, že byly redakci nařízeny. Tyto texty nejsou nikým podepsány. V náznacích se objevují varování žákům a učitelům, aby se vyhnuli některým aktivitám, které by mohly být vykládány jako známky neloajality. *Věstník* si uchoval neobvykle věcný a střízlivý tón; i v průběhu války v něm byly probírány otázky služební, hmotné i právní, byla kritizována úsporná personální opatření. Objevuje se konstatování, že skončila hospodářská krize, ale učitelstvo nedostalo šanci si oddechnout. Na stránkách tisku se opakují některé požadavky, ale i konstatování, že se nepodařilo dořešit požadované započítávání předchozí pracovní praxe, stejně tak i vojenské služby; stálým zdrojem neklidu v organizaci byly ustanovovací zkoušky a odsunutí ředitelských zkoušek. Několik let požadované sloučení učitelských organizací se odehrálo až na počátku

¹² Viz k tomu: Memorandum Ústředního spolku československých profesorů k vládnímu nařízení ze 17. července 1928, č. 131 a 132 sb. z. a n. o nejvyšší míře učební povinnosti státních ředitelů a profesorů na středních školách, na ústavách učitelských, na školách průmyslových a obchodních, jakož i o výši odměny za hodiny ji převyšující. *Věstník* čs. profesorů, 1928–1929, r. XXXVI, s. 1–4, v němž si profesori stěžují na zvýšení učebních povinností poté, co deset let trpěli přepínáním sil. Memorandum shrnuje rovněž nevyřízené záležitosti a konstatuje neutěšený stav profesorů.

¹³ Srv. k tomu: Caveant cunsules. *Věstník* čs. Profesorů, 1926–1927, r. XXXIV, č. 9, s. 129–136.

války, kdy ztratilo praktický smysl. Do té doby se požadavek sjednocení učitelských organizací ukazoval spíše jako rétorická záležitost, která byla obecnou proklamací bez věcného odůvodnění.

Již v období hospodářské krize se o učitelství začali ucházet vynikající absolventi středních škol, protože hledali jistotu, kterou přinášelo systemizované místo státních zaměstnanců. Mezi ně byli středoškolští profesori počítáni. Přes stesky na nedořešené problémy, celkové zvyšování kvalifikace a vzdělanostní úrovně se postupně vyrovnávaly rozdíly mezi učiteli jednotlivých školských stupňů, což sociologové shledávali jako cestu k vyrovnání s ostatními duševními pracovníky, ale i jako naplnění „zákona sociálního konsensu“, podle kterého postavení kulturních činitelů má být úměrné postavení jednotlivých kulturních složek mezi ostatními složkami kultury (Šíma 1938). Teprve po druhé světové válce bylo dekretem prezidenta republiky z 27. října 1945 uzákoněno vysokoškolské vzdělání všech učitelů, čímž se zdálo, že cesta k profesionalizaci je v jistém smyslu završena, ale další vývoj po komunistickém převratu v r. 1948 tuto pozoruhodnou etapu vývoje středního školství a postavení středoškolských profesorů záhy přerušil a definitivně ukončil. A to i přesto, že se již v r. 1946 podařilo uvést do chodu pedagogickou fakultu dávající plnohodnotné vysokoškolské vzdělání i učitelům elementárních škol.

6 Závěr

Předchozí text byl zaměřen na vybrané momenty vývoje středoškolských profesorů v českých zemích. Jejich profesní růst zčásti retardoval a jindy opět urychloval střet dvojího živlu existujícího na území státu: živlu německého a slovanského. Vzájemné soupeření akcelerovalo mnohé aktivity a vedlo k napodobování, součástí soutěže bylo jak zvyšování počtu škol, tak i zvyšování kvality vzdělání. Zápas o jazyk ve vzdělání vedl již v osmdesátých letech 19. století k jistému odcizování obou národností, které mělo svůj tragický epilog v průběhu druhé světové války. Výjimkou byl r. 1910, kdy čeští a němečtí učitelé vystoupili společně za úpravu platů, a léta následující, v nichž společně usilovali o prosazení učitelské pragmatiky. Již na prahu první světové války čeští učitelé dospěli k uvědomění stavovské cti a v r. 1913 se poprvé objevují požadavky vymanit učitelský stav ze závislosti na politických stranách.

Učitelstvu nelze vytknout nedostatek, ale spíše nadbytečný počet spolků a organizací, ale zároveň je nutné ocenit jeho značný podíl na kultur-

ním, hospodářském a vědeckém vzestupu společnosti, který zařadil mladou republiku velmi rychle mezi vyspělé průmyslové státy Evropy. V diferencující se české společnosti historicky absentovaly jasně definovatelné národní elity a učitelstvo včetně středoškolských profesorů často suplovalo jejich aktivitu, aniž by samo propadalo autoritářství a elitářským náladám.

V meziválečném období se postupně zvyšovala společenská prestiž učitelů, řada z nich se stala nejen významnými kulturními osobnostmi, ale podílela se i na práci parlamentu, zasedala v městských a obecních zastupitelských orgánech. Hlas učitelů byl výrazný a bylo mu nasloucháno, protože učitelstvo mělo značnou morální autoritu. Přestože v mnoha projevech se ozýval národnostní tón, společenská atmosféra byla laděna demokraticky a národnostně tolerantně. Učitelstvo si jako celek dokázalo udržet značný respekt. Ostrůvek demokracie, kterým byla republika vedená bývalým vysokoškolským profesorem T. G. Masarykem, si přes všechny vnitřní rozpory a složitosti dokázal udržet značnou společenskou etiku a vzdělávání získávalo stále vyšší prestiž, neboť do značné míry se právě o něj opíral vzestup české moderní společnosti.

Literatura

Anketa ministerstva školství a národní osvěty o školské reformě, konaná ve dnech 8. až 12. dubna 1929. Praha: Ministerstvo školství a národní osvěty, 1929.

BENEŠ, A. *O reformě středních škol.* Praha: Ústřední nakladatelství, knihkupectví a papírnictví učitelstva československého, 1908.

BERINGER, A. Organizační politika. *Věstník českých profesorů*, 1919, r. XXVI, č. 1, s. 1-7.

BONITZ, H. Verhältnis zwischen den Gymnasien und Realschulen nach dem preussischen und dem österreichischen Organisationsentwurfe. In *Zeitschrift für die österreichische Gymnasien*, 1850.

BENEŠ, V. *Škola a výchova v demokratickém státě.* Praha: nakl. J. Rašín, 1921.

BYDŽOVSKÝ, B. *Naše středoškolská reforma.* Praha: Profesorské nakladatelství a knihkupectví, 1937.

Caveant cunsules. *Věstník čs. Profesorů*, 1926-1927, r. XXXIV, č. 9, s. 129-136.

COCKS, G.; JARAUSCH, K. H. (ed.). *German Professions 1800-1950.* Oxford: Univ.Press 1990.

- ČÁLEK, F.; KADNER, B. (ed.). *První sjezd československého učitelstva a přátel školství v osvobozené vlasti pod protektorátem prezidenta československé republiky T. G. Masaryka v hlavním městě Praze od 1. do 36. července 1920*. Praha: sjezdový výbor Československé obce učitelské, 1921.
- ČAPEK, E. *Stav školství a reforma*. Praha: Orbis, 1947.
- ČERNÝ, J. (Edit.) *Průvodce organisovaného učitele*. Praha: vydal Ústřední spolek jednot učitelských v království českém, 1906.
- ELLIOT, P. *The Sociology of the Professions*. London: The MacMillan Press, 1972.
- HAVLÍK, R.; KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002.
- INGRIŠ, V. Důsledky platového zákona pro profesory. *Věstník čs. profesorů*. 1928–1929, r. XXXVI, č. 13, s. 189–195.
- KOŤA, J. Učitel a jeho profese. In Kasíková, H.; Vališová, A. a kol. *Pedagogické otázky současnosti*. Praha: ISV, 1994.
- KOŤA, J. Učitel, jeho sebereflexe a společnost. *Pedagogika*, 1994, r. XLIV, č. 4, s. 307–309.
- KOŤA, J.; VÁŇOVÁ, R. Nástin profesionalizace učitelů v českých zemích (od tereziánských reforem do r. 1939). *Pedagogika*, 1994, r. XLIV, č. 4., s. 321–332.
- KOŤA, J. Professionalization of Teachers in the Czech Lands. In McClelland, Ch.; Mert, S.; Siegrist, H. (ed.). *Professionen im modernen Osteuropa (Professions in Modern Eastern Europe)*. Berlin: Duncker a Humblot, 1995, s. 262–279.
- KOŤA, J. Učitelé v českých zemích na cestě k profesionalizaci. In Svobodný, P.; Havránek, J. (ed.). *Profesionalizace akademických povolání v českých zemích v 19. a v první polovině 20. století*. Praha: Karolinum, 1996, s. 82–112.
- KOŤA, J. Jsou učitelé na cestě k profesionalizaci? *Česká škola I*, 1995, č. 8.
- KOŤA, J. Profesionalizace učitelů. *Učitelské noviny*, 1995, č. 44.
- JUDA, K. Žena profesor. *Věstník čs. profesorů* 1923–1924, r. XXXI, s. 119–122.
- LIESSMANN, K. P. *Teorie nevzdělanosti – Omyly společnosti vědění*. Praha: Academia, 2008.
- MC CLELLAND, CH.; MERL, S.; SIEGRIST, H. (ed.). *Professionen im modernen Osteuropa : Profession in Modern Eastern Europe*. Berlin: Duncker & Humblot, 1995.

- Memorandum Ústředního spolku československých profesorů k vládnímu nařízení ze 17. července 1928, č. 131 a 132 sb. z. a n. o nejvyšší míře učební povinnosti státních ředitelů a profesorů na středních školách, na ústavech učitelských, na školách průmyslových a obchodních, jakož i o výši odměny za hodiny ji převyšující. *Věstník čs. profesorů*. XXXVI., 1928–1929, č. 1. s. 1–4.
- MÜLLER, V. K otázce právní ochrany profesorstva. *Věstník českých profesorů*, 1907, r. XIV, s. 241.
- NEUHÖFER, R. *Střední školství v prvních deseti letech Československé republiky po stránce organizační*. Praha: Státní nakladatelství, 1928.
- PARSONS, T. The Professions and the Social Structure. *Social Forces*, 1939, r. 17, s. 457–467.
- ROCHEX, J. Y. Institucionální změna a logika profesionalizace učitelů – Francouzský příklad. *Pedagogika*, 1994, r. XLIV, č. 4, s. 333–341.
- RÓN, K. Profesor a jeho povolání. *Věstník čs. profesorů* 1923–1924, r. XXXI, s. 294–298.
- RÓN, K. Profesor a jeho zaměstnání. *Věstník čs. profesorů* 1923–1924, r. XXXI, s. 307–310.
- Sborník materiálů Sjezdu českého profesorstva v Brně ve dnech 12.–15. května 1884. In *Věstník Ústředního spolku českých profesorů v Praze*, 1894, I, č. 6, s. 105–108.
- SHEDD, J. B. – BACHARACH, S. B. *Tangled hierarchies. Teachers as Professionals and the Management of Schools*. San Francisco: Oxford Jossey-Bass Publ, 1991.
- ŠAFRÁNEK, J. *Za českou osvětu. Obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny svato-václavské*. Praha: J. Otto, nedatováno.
- ŠÍMA, J. *Sociologie výchovy*. Praha: Česká grafická unie, 1938, s. 172.
- ŠMOK, M. Reforma a učitel. *Věstník čs. Profesorů*, 1924–1925, r. XXXII, č. 13., 189–192.
- TORSTENDAHL, R.; BURRAGE, M. (ed.). *The Formation of Professions*. London 1990.
- Učitelé v práci a v boji. Sborník vzpomínek a studií. Praha: Práce, 1968.
- VOCILKA, J. K nové výměře učebních povinností. *Věstník čs. profesorů*, 1928–1929, r. XXXVI, č. 1. s. 4–7.
- VOCILKA, J. Po anketě o reformě školství. *Věstník čs. profesorů*, 1928–1929, r. XXXVI s. 227–232, pokračování na s. 263–267, 301–305.

VOCILKA, J. Žádáme spravedlnost. *Věstník čs. profesorů*, 1924–1925, r. XXXII, č. 15–16, s. 225–226.

VOCILKA, J. O náležitostech dekretu o platovém postupu. *Věstník čs. profesorů*, 1924–1925, r. XXXII, č. 18, s. 273–277.

VOCILKA, J. O nový platový systém. *Věstník čs. profesorů*, 1924–1925, r. XXXII, č. 19–20, s. 289–293.

Věstník čs. profesorů – ročníky 1884–1885 až 1942–1943 včetně přílohy *Střední škola*.

Kontaktní adresa

Doc. PhDr. Jaroslav Koťa

FF UK

katedra pedagogiky

e-mail: jaroslav.kota@ff.cuni.cz